

ТИББИЁТ МУАССАСАЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ

Махкамова Мухайё Абдурашид қизи
Ўзбекистон Республикаси
банк-молия академияси магистранти

Аннотация: Мазкур мақолада тиббиёт ташкилотлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишнинг зарурлиги назарий жиҳатдан асосланган. Тиббий пуллик хизматлар калькуляцияси ва харажатлар ҳисобининг методологик муаммолари тадқиқ этилган. Давлат тиббиёт ташкилотларида ҳисоб сиёсатини шакллантириш услубиёти ва бухгалтерия ҳисоби методологиясини такомиллаштириш йўналишлари таклиф этилган.

Калит сўзлар: бюджет, смета, харажатлар, калькуляция, молиявий ҳисобот, даромадлар ва харажатлар, бюджет назорати.

Кириш

Жаҳон амалиётида давлат тиббиёт муассасаларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий назоратни такомиллаштириш борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда. Давлат тиббиёт муассасаларида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағларнинг мақсадли ва манзилли сарфланиши бевосита уларнинг ҳисобини самарали ташкил этиш ҳамда молиявий ҳисоботлар кўрсаткичларининг шаффофлиги билан боғлиқ. Шу сабабдан ҳам, жаҳоннинг аксарият мамлакатларида бюджет ижроси ҳисоби ва ҳисоботини давлат секторида бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари талаблари асосида ривожлантирилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бу борада, давлат тиббиёт муассасаларида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобини юритишнинг услубий жиҳатлари, маблағлардан мақсадли, манзилли ва самарали фойдаланиш юзасидан ахборотларнинг аниқлиги, давлат тиббиёт муассасаларида маблағлардан мақсадли фойдаланишда ички назорат тизимининг ролини кучайтириш, маълумотларнинг ишончлилигини таъминлаш бўйича қатор муаммолар кўзга ташланмоқда. Жумладан, пандемия шароитида давлат тиббиёт муассасаларида тиббий хизматлар таннархи ҳисоби, маблағлар сарфига оид ҳисоб ва ҳисоботларнинг ахборот имкониятини кенгайтириш ҳамда ишончилигини таъминлаш, молиявий назорат тизимини яхшилаш билан боғлиқ ҳал этилиши зарур бўлган жиҳатлар мавжуд.

Тиббиёт муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қиш ва унинг молиявий ҳисоботларини шакллантириш борасида республикамиз ҳамда

хорижлик иқтисодчи олимлар ўзларининг илмий асарларида бу тушунчаларга батафсил таърифлар берилганини кўриш мумкин.

Остонокулов (2018) томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ишида “бюджет ташкилотлари ва муассасаларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботининг назарий ва услубий асосларини тадқиқ этган. Тадқиқот ишини ўрганганимизда олим меъёрий ҳужжатлардан келиб чиққан ҳолда керакли ўринларда тиббиёт ташкилоти ёки тиббиёт муассасалари тушунчаларидан фойдаланганлигини кўришимиз мумкин”.

Ибрагимовнинг (2018) илмий тадқиқотида “бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни ташкил этиш масалаларига алоҳида аҳамият берилган бўлиб, бунда давлат секторида ташкилий-ҳуқуқий мақомига кўра субъектларнинг икки турга: бюджет ташкилоти ва муассасалар ажратилишини, яъни ижтимоий-маданий вазифаларни тижоратчиликдан иборат бўлмаган вазифаларни амалга ошириш учун мулкдор томонидан ташкил этилган ва тўла ёки қисман бюджетдан молиявий жиҳатдан таъминлаб туриладиган ташкилот муассаса ҳисобланиши кўрсатилган”.

Қурбонов (2022) томонидан “давлат тиббиёт ташкилотларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби ва ички аудитини такомиллаштириш масалалари илмий тадқиқ қилинган. Тадқиқотчи Бюджет кодексининг тегишли моддаларига мувофиқ тиббиёт ташкилоти тушунчаси орқали мавзунинг долзарблигини очиб беришга ҳамда тиббиёт ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобини такомиллаштириш йўллари илмий жиҳатдан асослаб беришга ҳаракат қилган”.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Юқорида маҳаллий ва хорижилик иқтисодчи олимлар томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ва кўплаб ишларини ўрганиб, таҳлил қилганимизда ҳам соғлиқни сақлаш соҳасига кирувчи ташкилотларга нисбатан тиббиёт муассасаси ёки соғлиқни сақлаш муассасаси деган тушунчалардан кенгрок фойдаланилганлигига гувоҳ бўламиз.

Ҳозирги вақтда давлат бюджетининг жами харажатларига нисбатан соғлиқни сақлаш соҳасига ажратиладиган маблағларнинг умумий улуши 12 фоизни ташкил қилиб, бу маблағлар сарфи ҳудудлар жойлашган давлат тиббиёт ташкилотларини молиялаштирилиши ҳисобига амалга оширилади. Бу маблағларнинг мақсадли ва оқилона сарфланишини таъминлаш ҳамда улар бўйича тегишли ахборотларни шакллантирилиши муассасаларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш заруриятини келтириб чиқаради.

Ҳар бир тиббиёт ташкилотига бюджетдан маблағ ажратиш молия органлари томонидан тасдиқланган харажатлар сметалари асосида амалга оширилади.

Тиббиёт ташкилотларини маблағ билан таъминлаш механизмини такомиллаштириш, бюджетдан ажратилган маблағлардан самарали фойдаланиш мақсадида Ҳукумат қарорига асосан 2000 йил 1 январидан бошлаб тиббиёт муассасаларига ҳам бюджетдан ташқари маблағлар манбаларини шакллантиришга рухсат берилди.

Ушбу ҳужжатда - тиббиёт муассасаларининг бюджетдан ташқари маблағларини шакллантириш манбалари сифатида тиббиёт ташкилотига ажратиладиган бюджет маблағлари умумий ҳажмининг 5 фоизигача бўлган миқдорда бюджетдан ажратиладиган маблағлари, фаолият ихтисослиги бўйича кўрсатилган тиббий хизматларни реализация қилишдан олинган даромадлари, ҳисобот чорагининг сўнгги иш куни охирида харажатлар сметаси бўйича тежалган маблағлари, тиббиёт ташкилоти балансида турган мол-мулкни ижарага беришдан олинган маблағларнинг бир қисми, белгиланган тартибда бюджет ташкилотлари тасарруфида қолдириладиган маблағлар ва ҳомийликдан олинган маблағлар кўрсатилган.

Шунингдек, ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишни амалдаги норматив – ҳуқуқий ҳужжатларга асосан муассаса раҳбари амалга оширади. Тиббиёт ташкилоти раҳбари муассасада бюджет ҳамда бюджетдан ташқари маблағларини самарали ва мақсадли сарфланиши, шунингдек, муассаса балансидаги мол-мулклари ва мажбуриятлари бўйича тегишли қарорлар қабул қилишларида бюджет ижроси ҳисобининг маълумотларига асосланадилар.

Шу ўринда, ҳар бир давлат тиббиёт ташкилотида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг мақсади бўлади ва унинг олдига бажариши керак бўлган бир қатор вазифалар қўйилади.

Тиббиёт ташкилотларининг сметалари ижроси юзасидан ишончли, тўлиқ молиявий ҳамда бошқа ахборотлар билан фойдаланувчиларни таъминлаш давлат тиббиёт муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишнинг мақсади саналади.

Тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобининг аҳамиятини бажарадиган қуйидаги вазифаларига қараб белгилаш мумкин:

бухгалтерия счётларида активлар ва мажбуриятларнинг ҳолати ҳамда ҳаракати тўғрисидаги тўлиқ ва ишончли ахборотларни шакллантириш;

ташкилот маблағларининг мақсадли сарфланишини таъминлаш;

сметалар ижроси натижаларини шакллантириш;

ташкилотни ички ва ташқи бухгалтерия ахборотларидан фойдаланувчилари томонидан талаб қилинадиган молиявий ҳисоботларини тайёрлаш;

ташкилотнинг иқтисодий фаолиятининг салбий натижаларини олдини олиш ва унинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун ички иқтисодий захираларини аниқлаш;

молиявий ҳисоботнинг ички ва ташқи фойдаланувчиларига амалдаги қонунчиликка риоя этилиши устидан ички ва ташқи молиявий назоратни амалга ошириш учун керак бўлган бухгалтерия маълумотларини тақдим этиш;

бюджет ижросига оид бухгалтерия ҳисоби маълумотларини умумлаштириш ва ҳисоботларни тузиш;

давлат тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишда ахборот технологияларидан фойдаланиш.

Тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобининг моҳиятини унинг функциялари орқали муфассал очиб бериш мумкин. Тиббиёт ташкилотларини бошқаришда бухгалтерия ҳисоби қуйидаги функцияларни бажаради.

Бухгалтерия ҳисобининг ахборот функцияси молиявий ҳисобот маълумотлари маълум тенденцияларни аниқлашга ёрдам беради. Даволаш муассасаларида маблағларни сарфлашнинг мақсадли йўналиши ва улардан фойдаланиш самарадорлигини назорат қилиш.

Бухгалтерия ҳисоби муассасанинг маблағлари ва уларнинг ҳаракати, хўжалик жараёнлари, молиявий натижалари тўғрисида умумлашган, батафсил ахборотларни акс эттиради ва тўплайди.

Бухгалтерия ахборотлари оператив ва статистик ҳисобда, даромадлар ва харажатлар сметасини тузишда, муассасанинг кейинги йиллардаги молиявий ҳолатини прогноз қилишда кенг қўлланилади.

Назорат функцияси муассаса балансидаги мавжуд мол- мулкнинг сақланиши, унинг мақсадли ишлатилишини, шунингдек, шахсий ҳисобварақлардаги маблағлар (бюджет ва бюджетдан ташқари)нинг мақсадли сарфланишини назорат қилиш зарурлигини назарда тутди. Ташкилотларнинг нормал фаолият юритишида бухгалтерия ҳисобининг назорат функциясининг аҳамияти шундан иборатки, уларнинг меъёрий ҳужжатлар ва услубий кўрсатма талабларидан чиқмаслигини аниқлаб туради.

Тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини юритишда учта назорат тури қўлланилади: дастлабки назорат, жорий назорат ва кейинги назорат.

Молия органлари ва бюджет муассасаларининг молиявий – хўжалик фаолиятини таҳлил қилишда бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан фойдаланилади, бунинг натижасида муассасаларнинг нормал фаолиятининг барча жиҳатлари бўйича бошқарув қарорлари ишлаб чиқилади – бу бухгалтерия ҳисобининг аналитик функцияси ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобининг аналитик функциясида ташкилотни самарали бошқариш учун барча зарур кўрсаткичлар юзасидан режанинг бажарилиши ва молиялаштириш ҳолати таҳлил этилади, маблағлар билан таъминланиш ва улардан фойдаланиш ҳолати обдон таҳлил қилинади. Ҳисобнинг бу функцияси тиббиёт муассасасига бюджетдан ажратилган маблағлардан тўлиқ

фойдаланилмаслигининг ёки ортиқча харажатларни амалга оширилганлигини сабабларини аниқлаш имконини беради.

Бюджет маблағларидан тўлиқ фойдаланмаслик кўпинча муассаса томонидан ўзига юкланган функцияларни бажармаганлигини кўрсатади. Ортиқча харажатларнинг мавжудлиги бюджет интизоминининг бузилиши деб ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобининг тарбиявий функциясини аҳамияти шундан иборатки, бунда бухгалтерия ҳисоби фақатгина назарий билим, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳисобни ташкил этишнинг ташкилий, техник ва услубий жиҳатларигагина эмас, балки ҳисобнинг ахлоқий жиҳатлари ҳисобланадиган касб этикасига ҳам асосланади. Чунки амалиётда ҳисоб юритиш ва бухгалтерия ахборотидан фойдаланувчилар билан бўладиган муомала жараёнида профессионал бухгалтерларга хос фикрлаш ҳамда психологик маданият талаб қилинади.

Тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби уларнинг фаолият йўналиши ёки ихтисослашуви билан боғлиқ ўзига хос хусусиятларига эга.

Ушбу хусусиятлар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- бюджет таснифи асосида бухгалтерия ҳисобини ташкил этилиши ва ҳисоботларни шакллантирилиши;
- даромадлар ва харажатлар сметаларининг ижроси назорат қилиниши;
- бюджет ижросини ғазначилик тизимида ўтиши;
- касса ва ҳақиқий харажатлар ҳисобини юритилиши;
- тиббиёт ташкилотларининг фаолият йўналишлари ва ихтисослашуви бўйича бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари.

Соғлиқни сақлаш тизимидаги тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари ҳисоб вазибаларини, хусусан тасдиқланган сметаларни тўғри ижросини таъминлаш, бюджет интизомига қатъий риоя қилиш, бюджетдан ташқари жамғармаларини шакллантириш, муассасанинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва уларнинг ички иқтисодий захираларини аниқлашни тақозо қилади.

Юқорида таъкидланганидек, тиббиёт ташкилотлари фаолиятини ривожлантириш, бошқариш ва сифатли тиббий хизмат кўрсатишда бухгалтерия ҳисоби муҳим аҳамиятга эга. Тиббиёт ташкилотларида барча ҳисоб объектлари пул ўчлов бирлигида ҳисоби юритилиб, молиявий ҳисоботларда акс эттирилади.

Бу бухгалтерия ҳисоби объектлари тўғрисида тўлиқ маълумот олиш имконини беради, лекин тиббиёт ташкилотлари фаолиятини самарали бошқариш ва тасарруф этишда маълумотларнинг тўлиқ бўлиши таъминламайди. Шу боисдан, тиббиёт ташкилотларида самарали бошқарув юзасидан қарор қабул қилиш мақсадида бошқарув ҳисобини ташкил этиш ва юритиш муҳим саналади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Остонокулов А.А (2021). Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш Дис. автореф. иқт.фан.д-ри (DSc). –Т. 2021. –72 б.
2. Ибрагимов К.Ш (2018). Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни такомиллаштириш (Олий таълим муассасалари мисолида). и.ф.ф.д. (PhD) дисс. автореферати. – Т. 2018. –54 б.
3. Қурбонов Ш.М (2022). Давлат тиббиёт ташкилотларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби ва ички аудитни такомиллаштириш. и.ф.ф.д. (PhD) дисс. автореферати. – Т. 2022. –58 б.